

Gert-Jan van der Heiden

Wat is wijsgerige hermeneutiek?

In deze editie van *De Filosoof* mag een stuk over hermeneutiek natuurlijk niet ontbreken. Binnen de hermeneutiek wordt immers nagedacht over de interpretatie van teksten en het heeft daarmee een sterke band met literatuur. Gert-Jan van der Heiden, docent Filosofie aan de Radboud Universiteit Nijmegen en schrijver van onder andere het boek *De stem van de doden. Hermeneutiek als spreken namens de ander*, laat zijn licht schijnen over dit onderwerp.

De term ‘hermeneutiek’ is ontleend aan het Grieks: het werkwoord *hermeneuein* betekent zowel interpreteren, vertalen, als vertolken. Alhoewel de praktijk van de tekstuitleg al heel oud is, zoals we weten uit de geschiedenis van de Bijbelexegese en de wetsinterpretatie, wordt de hermeneutiek pas vanaf de negentiende eeuw ook als methode voor de wijsbegeerte belangrijk. Het werk van auteurs als Schleiermacher en Dilthey breidt de kunst van de uitleg uit tot voorbij de grenzen van de Bijbelexegese en wetsinterpretatie naar ons begrip van cultuur, geschiedenis en taal in het algemeen. In de twintigste eeuw, onder aanvoering van denkers als Heidegger, Gadamer en Ricoeur, is de wijsgerige hermeneutiek niet meer weg te denken uit de geschiedenis van de filosofie.

Om duidelijk te maken waar het in de wijsgerige hermeneutiek om te doen is, kan een voorbeeld veel verhelderen. Dit voorbeeld is geïnspireerd door het inzicht van de wijsgerige hermeneutiek dat elk interpreteren ook vertalen is en elke vertaling ook een interpretatie, zoals Heidegger het ergens formuleert.¹ (Het laat tevens zien hoe de hedendaagse wijsgerige hermeneutiek door de Romantiek beïnvloed is.) In zijn prachtige studie *L'épreuve de l'étranger* – de beproeving van het vreemde – toont Antoine Berman aan dat de praktijk van het vertalen een centrale rol speelt in de Duitse Romantiek.² Of het nu de gebroeders Schlegel betreft, of Schleiermacher of Hölderlin, ze zijn allen vertalers.

Berman betoogt dat de Duitse Romantici op een fundamenteel andere wijze vertalen dan hun Franse voorgangers uit de zeventiende eeuw. De laatsten produceerden in hun vertalingen zogenaamde *belles infidèles*. Een *belle infidèle* was een vertaling die het

origineel herzag en corrigeerde zodat het voldeed aan de normen in stijl, compositie en uitdrukking zoals die toen golden. De achterliggende gedachte was dat het Franse smaakoordeel en de Franse cultuur als geheel superieur zouden zijn aan dat van andere culturen. De aanpassing die de vertaling voltrok, was dus in de ogen van de vertalers een verbetering en verheffing van het origineel waardoor het eindelijk voldeed aan de hoge standaard die de Franse cultuur stelde.

De Duitse Romantici, daarentegen, voelden zich onderdeel van een cultuur en een taal die eenheid en identiteit ontbeerden en die pas vorm zouden kunnen krijgen door en dankzij vertalingen. Als belangrijkste voorbeeld gold voor hen Luthers Bijbelvertaling die, zoals Berman opmerkt, voor het eerst een standaard stelde voor de Duitse taal. Het is dus dankzij een vertaling dat de Duitse taal haar eigen standaard uitvond. Voor de Duitse Romantici was vertalen daarom geen poging een klassiek werk uit een vreemde cultuur tot de eigen cultuur te reduceren, maar een gesprek met het klassieke werk en een poging het hun niet vertrouwde van dit klassieke werk in de eigen taal en cultuur op te nemen zodat de eigen cultuur hierdoor verrijkt werd en vorm kreeg. Berman laat overtuigend zien dat het thema van de *Bildung*, de culturele vorming, hand in hand gaat met dit idee van vertalen: door het vreemde een stem te geven in de eigen taal en dit zo te doen dat de vreemdheid zichtbaar blijft in de vertaling kreeg de Duitse cultuur voor het eerst vorm.

De uitgangspunten van de wijsgerige hermeneutiek worden in dit eenvoudige voorbeeld van de vertaling zichtbaar. Interpretatie is alleen daar nodig

waar we geconfronteerd worden met wat ons niet vertrouwd is. Interpretatie is bovendien een poging om stem te geven aan het vreemde dat we aantreffen en het zo te vertolken in onze eigen taal dat het betekenisvol voor ons wordt.³ Het voorbeeld van de vertaling laat zien dat deze vertolking onze taal niet ongemoeid laat: niet alleen verandert een vertaling onze taal, zoals Luthers Bijbelvertaling in de geschiedenis van de Duitse taal heel pregnant laat zien, de vertaling van de zin die we in het vreemde aantreffen en die we ons in de vertaling toe-eigenen breidt tevens onze eigen zinshorizon uit. De vertaling verbreedt ons perspectief op de werkelijkheid. Dit geldt *mutatis mutandis* voor elke interpretatie: ook al vertrekken we altijd vanuit onze eigen vragen, onze eigen gezichtspunten en onze eigen horizon, zoals Gadamer betoogt, zodra we iets proberen te duiden, verandert de betekenis die we in het geïnterpreteerde boek of kunstwerk ontdekken ons gezichtspunt. In Gadamer's formulering: de interpretatie voltrekt een horizonversmelting tussen mijn horizon en de horizon van het kunstwerk dat ik duid.

“niet alleen verandert een vertaling onze taal, [...] de vertaling van de zin die we in het vreemde aantreffen en die we ons in de vertaling toe-eigenen breidt tevens onze eigen zinshorizon uit.”

Volgens de wijsgerige hermeneutiek zitten we als interpreterende wezens dus niet opgesloten in onze horizon of ons perspectief. Dit is een van de fundamentele principes van waaruit de wijsgerige hermeneutiek vertrekt en waarop ze vertrouwt: al vertrekken we altijd vanuit een bepaalde zinshorizon, zijn we altijd op een bepaalde manier historisch en cultureel gesitueerd en brengen we in onze duiding van de werkelijkheid altijd onze eigen vooroordelen mee, toch staan we open voor wat aan deze horizon ontsnapt. Al kan de wijsgerige hermeneutiek dit principe in strikte zin niet bewijzen, toch bewijst dit principe elke keer zijn kracht: telkens opnieuw staart het vreemde dat ons in een kunstwerk of in een andere cultuur tegemoet treedt, ons niet blind aan, maar we blijken het te kunnen begrijpen en het blijkt betekenisvol voor ons te worden in en door de interpretatie.

Dit betekent, ten slotte, niet dat het vreemde zich volkomen laat toe-eigenen in de interpretatie. Elke interpretatie is eindig. Het voorbeeld van de vertaling illustreert ook wat dat betekent. Een boek of een gedicht laat zich op meerdere manieren vertalen en elke vertaling laat een ander facet zien van het boek

of het gedicht. Evenzo is er nooit een uiteindelijke interpretatie, maar altijd een veelheid van interpretaties die elk verschillende facetten laat zien van het geïnterpreteerde object. Bovendien, als we ons de vraag stellen of een interpretatie adequaat is of niet, staat ons eigenlijk maar één methode ter beschikking. Er is geen universele maatstaf die we zouden kunnen gebruiken om de adequaatheid van een interpretatie aan af te meten. Wat de kracht of de zwakte van een interpretatie is, wordt pas duidelijk in de vergelijking met andere duidingen van hetzelfde object.

Ondertussen blijft het te interpreteren object het verdwijnpunt van al die interpretaties. Dit object blijft zijn vreemdheid behouden en zal door geen enkele interpretatie uitputtend geduid kunnen worden. Precies omdat het object vreemd blijft, roept het steeds opnieuw om interpretatie. Het kunstwerk is in dit opzicht het prototype van het object waardoor de wijsgerige hermeneutiek zich in haar begrip van de interpretatie laat leiden. Zoals een goed gedicht of een goede roman zich nooit uitputtend lezen laat, maar steeds weer tot nieuwe lezingen uitnodigt die andere, ongedachte betekenissen in het gedicht of de roman ontwaren, zo is het ons vreemde een voortdurende vraag aan ons om het te interpreteren en op die manier een onuitputtelijke bron van betekenis.



Noten

1. Hoe belangrijk het fenomeen van de vertaling is voor de hermeneutiek, zie Gert-Jan van der Heiden, *De stem van de doden. Hermeneutiek als spreken namens de ander* (Nijmegen: Vantilt, 2012), 171-200.
2. Antoine Berman, *L'épreuve de l'étranger. Culture et traduction dans l'Allemagne romantique* (Parijs: Gallimard, 1984). Berman is een Franse filosoof en traductoloog in de traditie van Heidegger, Gadamer en Ricoeur.
3. In *De stem van de doden* betoog ik hoe belangrijk juist het ‘stem geven aan de ander’ is voor de hedendaagse hermeneutiek.